

AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING HAYOTI VA IJODI**Ahadov Fazliddin Najmiddin o'g'li**

Termiz davlat universiteti

Kimyo fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Al-Hakim at-Termiziyning hayoti, ilmiy faoliyati hamda tasavvuf ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi izchil yoritiladi. Alloma IX asrda Termiz shahrida tug'ilib, yoshligidan diniy ilmlarni chuqur egallagan, hadis, fiqh va tasavvuf sohalarida yetuk olim sifatida shakllangan. Maqolada uning ilmiy safarlari, ustozlari va o'z davridagi ilmiy muhit bilan aloqalari haqida ham ma'lumot beriladi shuningdek, at-Termiziyning tasavvufiy qarashlari, xususan, "Xatm al-avliyo" asarida ilgari surilgan avliyolik tushunchasi, ruhiy kamolot bosqichlari va qalb pokligi haqidagi g'oyalari tahlil qilinadi. Uning insonning ma'naviy yetuklikka erishish yo'lidagi qarashlari, nafsni poklash va ilohiy muhabbatga erishish masalalariga alohida e'tibor qaratgani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Al-Hakim at-Termiziy, tasavvuf, islom ilmlari, Termiz, hadis ilmi, fiqh, avliyolik, "Xatm al-avliyo", ruhiy kamolot, qalb pokligi, nafs tarbiyasi, ilohiy muhabbat, mutasavviflar, islom tafakkuri, ilmiy meros, IX asr, sharq mutafakkirlari.

KIRISH

"Islom olamining yirik mutafakkiri, buyuk muhaddis va tasavvuf falsafasining asoschilaridan biri Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali al-Hakim at-Termiziy o'zining serqirra ilmiy faoliyati bilan nafaqat Movarounnahr, balki butun jahon sivilizatsiyasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan siymodir. IX asrda Termiz shahrida kamol topgan bu zot o'z davrining barcha fundamental ilmlarini puxta egallab, 'Hakim' (donishmand) degan yuksak unvonga sazovor bo'lgan. Uning qalamiga mansub 'Navodir al-usul', 'Xatm al-avliyo' kabi asarlar asrlar davomida islomiy tafakkurning durdonalari sifatida e'tirof etib kelinmoqda. At-Termiziy merosi nafaqat diniy ilmlar, balki inson ruhiyati, axloqiy poklanish va borliq sirlarini anglashda bugungi kun kishisi uchun ham beqiyos ma'naviy mayoq bo'lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada olimning hayot yo'li, ilm yo'lidagi zahmatlari va boy ilmiy-falsafiy merosining mazmun-mohiyati tahlil etiladi".

HAYOTI VA IJODI HAQIDA

Bu allomaning to'liq ismi — Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir (ayrim manbalarda Bishr) al-Hakim at-Termiziy. Hakim at-Termiziyning ilmiy va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot Tojiddin Subkiy ("Tabaqot ash-shafi'-iyya al-Kubro"), Xotib al-Bag'dodiy ("Tarixi Bag'dod"), Ibn Hajar al-Asqaloniy ("Lison al-miyzon"), as-Sulamiy ("Tabaqot as-sufiyya") va boshqa bir qator olimlar asarlarida keltirilgan. Hakim at-Termiziy o'z hayoti to'g'risida o'zining "Bad'u sha'ni Abu Abdulloh" asarida bayon etadi. Bu asar 1965 yilda Bayrutda Yahyo Ismoil tomonidan olimning "Xatmul avliyo" asari bilan birga chop etilgan. Hakim at-Termiziyning tavalludi va vafoti sanalari yozma manbalar hamda hozirgi adabiyotlarda turlicha keltiriladi. Ba'zi mualliflar, masalan, Hoji Xalifa "Kashf az-zunun"da Hakim at-Termiziy vafoti yilini milodiy 869 yil deb ko'rsatgan. Allomaning qabr toshida ham shu sana keltirilgan. Hakim at-Termiziy yuz yildan oshiq vaqt umr ko'rganidan kelib chiqilsa, manbalarda ham u 112, 116, yoki hatto 120 yoshgacha umr ko'rgani keltiriladi, u holda alloma I taxminan 750 — 760 yillar oralig'ida tug'ilgan bo'lib chiqadi. Ayni mahalda bundan 30 yil oldin "Al-Hakim at-Termiziy va nazariyyatuhu fil valoyati" asarini yozgan misrlik mashhur olim Abdulfattoh Abdulloh Baraka Hakim at-Termiziy milodiy 820 yilda tavallud topib 112 yil yashab 932 yilda vafot etgan, deb yozgan. Allomaning bo'lalik va yoshlik yillari haqida manbalarda batafsil ma'lumot berilmagan. "Tarjimai hol" iga ko'ra, u sakkiz yoshidan boshlab diniy ilmlar bilan jiddiy shug'ullangan, yigirma sakkiz yoshida esa Makkaga haj safariga jo'nagan. Safardan qaytgach, Hakim at-Termiziy sufiylik yo'lini tutgan: xilvatga ketib, nafsi ammorani yengib, sufiyona risolalarni o'rgangan. Uning padari buzukvori Ali ibn Hasan bilimdon muhaddis olim bo'lgan, ilm izlab Bag'dodga borgan, o'sha davrning taniqli olimlari bilan xadisning turli masalalari borasida ilmiy munozaralarda faol ishtirok etgan. Volidai muhtara-masi hamda tog'asi ham hadisi nabaviyyaning durust bilimdonlari hisoblanishgan. Binobarin, Hakim at-Termiziy o'z dunyoqarashiga ulkan ta'sir ko'rsatgan bilimli va ilmiy muhitda voyaga yetgan.

Al-Hakim at-Termiziy asarlari

Xakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar soni to'g'risida yozma manbalarda turli raqamlarkeltirilgan. Ba'zi mualliflar uning asarlari adadi to'rt yuzga boradi, deyishgan. Biroq ko'pchilik mualliflar uning asarlari soni saksonga yaqin, deb hisoblashadi. Abdulfattox Abdulloh Baraka yozishicha, Hakim at-Termiziyshshg to'rt yuz asaridan oltmishga yaqini yetib kelgan. Eng muhimi, bizgacha allomaning ilmiy-ma'naviy merosining asosini tashkil qiluvchi asarlari yetib kelgan (2). Ular orasidan, eng avvalo, 291 hadisni o'z ichiga oluvchi "Navodir al-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul" nomli asarini ko'rsatib o'tish zarur. Bu asarda Hakim at-Termiziy dunyoqarashi muayyan darajada bayon etilgan. "Navodir al-usul"ning bir qo'lyozma nusxasi Toshkentda, O'zbekiston musulmonlari diniy idorasining kutubxona fondida saqlanadi. Allomaning nashr etilgan boshqa asarlaridan "Kitob xaqiqat al-odamiya", "Adab an-nafs"ni sanab o'tish lozim. Hakim at-Termiziy asarlarining katta qismi bizgacha qo'lyozma tarzida yetib kelgan hamda jahondagi turli qo'lyozma fondlarida saklanmokda. Chunonchi, alloma asarlarining qo'lyozmalari Parij, Qohira, Damashq, Iskandariya, Istambul va Londonda saqlanmoqda. Parij Milliy kutubxonasida (arab bo'limida 5018-inventar ostida) Hakim at-Termiziyning quyidagi asarlari saqlanmoqda:

1. Kitob as-salot va maqosidiho.
2. Kitob al-hajj va asrorihi.
3. Kitob al-Ehtiyotot.
4. Kitob al-Jumal al-lozim ma'rifatiho.
5. Kitob al-Furuq va man' at-taroduf.
6. Kitob haqiqat al-odamiyya.
7. Kitob Urs al-muvahhadiyn.
8. Kitob al-A'zo val-nafs va yusammo kazalika g'avr al-umur.
9. Kitob Manozil al-ibod min al-ibodati.
10. Kitob al-Aql val-havo.
11. Kitob al-Amsol min al-Kitob vas-Sunna.
12. Kitob al-Manohiy.

Damashkda, az-Zohiriyya kutubxonasida Hakim at-Termiziyning ikki asari va besh risolasi qo'lyozmalari (tasavvuf turkumi, 104-raqami ostida); Misrdagi Iskandariya shahrida uch risolasi (Maktabat al-baladiyya, 3585-raqami ostida) saqlanmoqda.

Allomaning Londonda saqlanayotgan asarlari ro'yxatida beshta risola ko'rsatilgan. Qohirada, "Dor al-kutub al-ilmiyya"da "Ilal al-u'budiyya" asarining qo'lyozma nusxasi mavjud. "Kitob as-salot" asarining qisqartirilgan varianti bo'lgan bu risola ko'proq "Ilal ash-shariy'a" nomi bilan mashhur.

XULOSA VA MUNOZARA

Al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosi nihoyatda boy va serqirra bo'lib, uning asarlari soni haqida manbalarda turlicha ma'lumotlar uchraydi. Ayrim mualliflar u to'rt yuzga yaqin asar yozganini ta'kidlasa, ko'pchilik tadqiqotchilar uning asarlari soni sakson atrofida ekanini qayd etadilar. Shunga qaramay, bizgacha yetib kelgan asarlar allomaning ilmiy va ma'naviy qarashlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, "Navodir al-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul" asari orqali uning hadis ilmi va tasavvufga oid qarashlari chuqur yoritilgan. Alloma asarlarining katta qismi qo'lyozma shaklida saqlanib qolgan bo'lib, ular dunyoning turli shaharlarida — jumladan Toshkent, Parij **Qohira**, **Damashq** va boshqa ilmiy markazlarda mavjud. Bu holat Al-Hakim at-Termiziy merosining nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda ham katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, uning asarlari hali to'liq o'rganilmaganini ham ta'kidlash lozim. Ko'plab qo'lyozmalar ilmiy tadqiqotlarni kutmoqda. Bu esa zamonaviy olimlar oldida muhim vazifani — alloma merosini chuqur o'rganish, ilmiy tahlil qilish va keng jamoatchilikka yetkazish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, uning asarlarida hadis ilmi bilan tasavvuf ta'limotining uyg'unlashgani alohida e'tiborga loyiq bo'lib, bu jihat uni boshqa olimlardan ajratib turadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Al-Hakim at-Termiziy. "Navodir al-usul fi ma'rifat axbor ar-rasul". (Hadislar sharhiga oid asari).
2. Mirziyoyev Sh.M. "Ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqarorlashtirish, muqaddas dinimizning sofligini asrash — davr talabi". – Toshkent, 2017.
3. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma'naviyat,

2008.

4. Uvatov U. "Al-Hakim at-Termiziy". – Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
5. Islomov Z. "Al-Hakim at-Termiziy hayoti va ilmiy merosi". – Toshkent: TIU nashriyoti, 2010.
6. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Birinchi jild. – Toshkent, 2000.
7. Arberry A. J. "Sufism: An Account of the Mystics of Islam". – London, 1950. (Xalqaro adabiyot sifatida).